

Aynur Miriyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

10.30546/2518-752X.1.601.0125

DİNLƏYİB-ANLAMA PROSESİNDƏ MÜASİR TƏLİM STRATEGİYALARININ ROLU

Açar sözlər : *audivizual materiallar, multimedia texnologiyaları, motivasiya və interaktivlik, kommunikativ situasiya*

Keywords: *audiovisual materials, multimedia technologies, motivation and interactivity, communicative situation*

Ключевые слова: *аудиовизуальные материалы, мультимедийные технологии, мотивация и интерактивность, коммуникативная ситуация*

Giriş. Müasir dövrdə ingilis dili yalnız əlavə bilik sahəsi deyil, əksər sahələrdə – kompüter texnologiyaları, iqtisadiyyat və siyasət kimi – əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. İngilis dili artıq qlobal ünsiyyətin əsas aləti kimi çıxış edir. Bu şəraitdə, müasir dövlət təhsil standartlarında xarici dilin öyrədilməsinin əsas məqsədi kimi kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması irəli sürülür.

Kommunikativ kompetensiyanın komponentləri

Bu kompetensiya kompleks və inteqrasiyalı bir anlayış olaraq aşağıdakı komponentləri özündə birləşdirir:

Danışiq, dinləmə, oxu və yazı bacarıqları üzrə kommunikativ qabiliyyətlər;

Dil materialına dair biliklər və həmin materialdan istifadə bacarığı – informasiya yaratmaq və onu anlamaq üçün zəruri olan dil vərdisləri;

Ölkəşünaslıq bilikləri – başqa ölkənin reallıqlarını, mədəniyyətini mənimsəmədən kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması mümkün deyil. Kommunikativ kompetensiyanın əsas tərkib hissələrindən biri kimi ölkəşünaslıq biliklərinin tədrisə daxil edilməsi, şagirdlərin digər xalqların mədəniyyəti və reallıqları ilə tanışlığını artırmaqla yanaşı, onların ümumi dünyagörüşünü genişləndirir, ingilis dilinə marağını artırır və dayanıqlı motivasiya yaradır.

Xarici dilin öyrənilməsində ən mühüm amil dil mühitidir. Digər metodik vasitələr isə yalnız bu dil mühitinin mümkün qədər real və canlı təəssüratını yaratmaq məqsədi daşıyır. Bu vasitələr şagirdlərin təbii dil şəraitinə yaxınlaşdırılması üçün vacib rol oynayır.

Son illər dinləmə bacarığının tədrisi metodistlərin xüsusi diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Elmi-metodik ədəbiyyatda bu mürəkkəb prosesin təhlili və öyrənilməsi sahəsində ciddi araşdırmalar aparılır. Tədqiqatlar göstərir ki, hətta ingilis dilini kifayət qədər yaxşı bilən şəxslər belə təbii danışiq nitqini başa düşməkdə çətinlik çəkirlər. Psixoloji araşdırmalar da göstərir ki, səslənən nitqin qavranılması və başa düşülməsi mürəkkəb psixi fəaliyyətdir.

Beləliklə, dinləyib-anlama bacarıqları arasında ən çətinlərindən biri hesab olunur və müasir metodistlərin fikrincə, bu bacarıq digər dil bacarıqlarından daha yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməlidir. Çünki danışq və dinləmə qarşılıqlı ünsiyyətə əsasını təşkil edir. Ünsiyyət isə iki tərəfli prosesdir – digər şəxslərin dediklərini başa düşmək bacarığı olmadan real ünsiyyət mümkün deyil. Bu həm birbaşa ünsiyyət, həm də telefon, televiziya, radio və digər media vasitələri ilə baş tutan əlaqələrə aiddir. Dinləmənin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməməsi, dil hazırlığına mənfi təsir göstərə bilər. Bu bacarığın tədrisi həm də onunla çətinləşir ki, tələbə müxtəlif sürət, intonasıya, qrammatik düzgünlük səviyyəsinə malik nitqləri tam və dərin şəkildə başa düşməyi bacarmalıdır. Danışq və dinləmə bir-biri ilə sıx bağlı olsa da, hər iki bacarığın tarazlı inkişafı yalnız xüsusi sistemləşdirilmiş təlim vəsaitləri və tapşırıqları vasitəsilə mümkündür. Dinləyib-anlama həm tədrisin məqsədi, həm də təlim vasitəsi kimi çıxış edir. Dərs zamanı bu iki funksiya bir-birini tamamlayır. Dinləmə vasitəsi ilə tələbələr yeni leksik və ünsiyyət materialı ilə tanış olur, həmçinin danışq, yazı və oxu bacarıqlarını da formalaşdırırlar.

Dinləyib-anlama bacarığının inkişafı üçün metodik yanaşmalar

Dinləyib-anlama bacarığının formalaşdırılması üçün müxtəlif metodik yanaşmalar mövcuddur. Operativ yaddaşın xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, şagirdlərin eşitdikləri informasiya içərisindən əsas olanı ayırd etmə bacarığını inkişaf etdirmək məqsədilə xüsusi tapşırıqlar tətbiq olunur. Bu tapşırıqlar xüsusi adların, coğrafi terminlərin, tarixlərin və rəqəmlərin yadda saxlanmasına yönəldilə bilər. Eyni zamanda, dil təxminləri və ehtimallı proqnozlaşdırma üzərində qurulan üsullar dinləmə prosesində tələbələrin məzmunu qabaqcadan təxmin etməsinə kömək edir. Belə təlim strategiyaları tələbənin növbəti hadisələrin inkişafını öncədən təxmin etməsinə, mətnin ümumi məğzini anlamağa imkan verir. Tədrisdə geniş istifadə olunan və effektiv nəticə verən məşq növlərinə aşağıdakılar daxildir: “Bir paraqrafın məzmununu bir cümlə ilə ifadə et”, “Verilən sözləri sinonimlərlə əvəz et”, “Aşağıdakı fikirləri parafraz et”. Bu cür tapşırıqlar tələbələrin nitqin məzmununu bütövlükdə başa düşmək, təfərrüatları seçmək, önəmli faktları ayırd etmək, sinonimlərlə əvəzləmə, fikri ümumiləşdirmə, təkrar ifadə etmə kimi bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Bundan əlavə, tələbələr dinləmə mətnlərinin mənasını anlama strategiyasını təşkil edən kompleks nitq və qeyri-nitq bacarıqlarına yiyələnirlər. Bu strategiyalar çərçivəsində tədris və kompensator (adaptiv) bacarıqlar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ümumi tədris bacarıqları aşağıdakılardır:

- zəruri və mühüm informasiyanın seçilməsi və ayırd edilməsi;
- informasiyanın müəyyən tədris tapşırığına uyğun şəkildə müqayisə edilməsi və təsnifatı;
- əldə edilən məlumatın ümumiləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- eşidilən məlumatın yazılı şəkildə qeyd olunması və s.

Dinləmə bacarığının formalaşdırılması müəllim və tələbə fəaliyyətində ardıcılığın qorunmasını tələb edir. Bu fəaliyyətə əvvəlcədən verilən təlimatlar, dinləmə tapşırığına hazırlıq mərhələsi, dinləmə prosesinin özü və başa düşülən məzmunun yoxlanılması mərhələsi daxildir. Kommunikativ vəzifə (tapşırıq forması) bu mərhələdə mühüm rol oynayır. Belə tapşırıqlar tələbələrin diqqətini əsas məzmunə yönəldir, onların diqqətini cəmləməyə kömək edir, verilmiş fikirlərin təsdiqi və

ya təkzibinə imkan yaradır. İngilis dilində eşidilən nitqin mənasını anlama bacarığının öyrədilməsi zamanı tələbələrin qarşılaşdığı çətinliklər nəzərə alınmalı və onların aradan qaldırılması məqsədilə uyğun tədris üsulları tətbiq olunmalıdır. Bu çətinliklər aşağıdakılardır:

- naməlum sözlərin və mürəkkəb sintaktik konstruksiyaların başa düşülməsi;
- yüksək tempdə danışığ və müxtəlif danışanların nitqini anlama;
- yalnız bir dəfə təqdim edilən və böyük həcmli audioinformasiya ilə işləmək;
- vizual dəstəyin olmaması və fon maneələrinin mövcudluğu.

Bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün dinləmə və audiovizual mənbələrin geniş tətbiqini nəzərdə tutan müxtəlif məşqlərdən istifadə olunmalıdır.

Diləyib-anlam bacarığının qiymətləndirilməsi.

Dinləyib-anlama bacarığının formalaşdırılması səviyyəsini qiymətləndirmək də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə ən geniş yayılmış qiymətləndirmə üsulları aşağıdakılardır:

- mətnə uyğun təsvir və ya illüstrasiya seçmək;
- mətnin plan hissələrini düzgün ardıcılıqla düzəltmək;
- dinlənən məlumat əsasında xəritədə marşrutu göstərmək;
- təklif olunan başlıqlar arasında uyğun olanı seçmək;
- mətnin semantik hissələrinin sayını müəyyən etmək;
- dinlənən mətn üzrə plan tərtib etmək;
- əsas məzmunu müəyyənləşdirmək və ötürmək;
- tam məzmunu təqdim etmək;
- dinlənən mətnə dair suallara cavab vermək;
- müxtəlif növ test tapşırıqlarını yerinə yetirmək və s.

Dinləmə bacarığının tədrisində istifadə olunan materialların seçimi mühüm metodoloji amildir. Bu zaman danışığ üslubunda qurulmuş, gündəlik qeyri-rəsmi ünsiyyəti əks etdirən autentik materiallara üstünlük verilməlidir. Yazılı mənbə kimi isə müasir xarici dərsliklərdən götürülmüş mətnlər, publisistik və ölkəşünaslıq mövzusunda yazılar, habelə bədii əsərlərdəki dialoqlar və monoloqlar istifadə edilə bilər. Bu mətnlərdə gündəlik danışığ dilinə xas söz və ifadələrin işlədilməsi vacibdir. Belə leksik vahidlər dinləmə prosesindən əvvəl təqdim olunmalı, onların ədəbi ekvivalentləri ilə birgə izahı təmin edilməlidir.

Bundan əlavə, tələbələrə müxtəlif janr və mətn tiplərinin nümunələri təqdim olunmalı, həmin mətnlərin məntiqi-kompozisiya və dil xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi təmin edilməlidir. Bu yanaşma tələbələrin müxtəlif formatlı mətnləri daha düzgün və dərin qavramalarına, həmçinin dinləmə prosesində daha məqsədyönlü olmalarına şərait yaradır. Dinləyib-anlama bacarığını formalaşdırmaq üçün tələbələr müxtəlif janr və mətn tiplərində təqdim olunan nitq nümunələri ilə tanış olmalıdırlar. Bu janrlara hekayə, təsvir, məlumatvermə, izah, rəy bildirmə, söhbət, müsahibə, sorğu, sübutetmə, mübahisə və diskussiya daxildir. Bu janrların öyrənilməsi tələbələrin real kommunikativ situasiyalarda istifadə edilən danışığ tiplərinə uyğunlaşmasına, onların semantik və struktur xüsusiyyətlərini mənimsəməsinə şərait yaradır.

Multimedia texnologiyalarının rolu

Müasir tədris metodikasında dinləmə bacarıqlarının inkişafı sahəsində multimedia texnologiyalarının tətbiqi keyfiyyət baxımından yeni imkanlar açır. Belə

texnologiyaların istifadəsi tədris prosesinin təşkilinə sistemli yanaşmanı təmin edir, tədrisin səmərəliliyini artırır, informasiya mədəniyyətinin formalaşmasına kömək edir, eyni zamanda tələbələrin zehni yorğunluğunu azaldır. Kompüter texnologiyalarından effektiv istifadə, dinləmə prosesində nəzarət və özünənəzarət mexanizmlərini tətbiq etməklə tələbələrdə maraq və motivasiyanı artırır, onları daha yüksək nəticələr əldə etməyə stimullaşdırır. Multimedia vasitələrinin – fotoşəkil, video, qrafika, animasiya və səs – istifadəsi öyrənilən materialın uğurla qavranılmasına kömək edir. Tədris təcrübəsi göstərir ki, informasiya müxtəlif formalarda təqdim olunduqda təlim daha səmərəli və yadda qalan olur. Maraqsız, emosiyasız və təsəvvürə əsaslanmayan öyrənmə prosesi məhsuldar olmur. Bu baxımdan, multimedia texnologiyalarından istifadə etməklə tələbələr üçün təbii ünsiyyət situasiyaları yaratmaq, onların fikirlərini ifadə etməyə, qarşılıqlı müzakirə aparmağa sövq etmək vacibdir. Dinlədikləri mətnlərə dair tapşırıqlar yaradıcı xarakter daşılmalı, tələbələrin daxili motivasiyasını gücləndirməlidir. Prezentasiyalar zamanı tələbələrə leksik-semantik dayaq (cədvəllər və ya söz materialları formasında) təqdim olunmalı, bu dayaq dinlənilən mətn üzrə problemi müstəqil həll etməyə, kommunikativ vəzifəni icra etməyə kömək etməlidir.

Ən yüksək nəticələrin əldə olunması üçün, tədris filmləri və xarici dil kurslarına dair videomateriallardan istifadə məsləhətdir. Xarici dil daşıyıcılarının davranış xüsusiyyətlərini anlamaq üçün onların özlərini və ünsiyyətin baş verdiyi şəraiti (məsələn, mağaza, metro, hava limanı, auditoriya, teatr və s.) vizual olaraq görmək vacibdir. Kommunikasiya aktı baş verdiyi mühitə uyğun olaraq formalaşır və iştirakçıların davranışlarına bilavasitə təsir göstərir. Filmlər həmçinin öyrənilən dilin ölkəsinə dair mədəni, sosial və məişət xüsusiyyətləri haqqında məlumat almağa imkan yaradır. Bu səbəbdən audiovizual mənbələrdən maksimum istifadə edilməlidir.

Fon biliklərin formalaşdırılması və bu zəmin üzərində sosial-lingvistik və sosiomədəni kompetensiyanın inkişafı üçün tələbələr öyrənilən dilin ölkəsi və xalqı haqqında kifayət qədər informasiyaya malik olmalıdırlar. Bu məqsədlə xarici dərsləklərə uyğun filmlər, bədii filmlər və seriallar, o cümlədən, tədris televiziya vasitələri faydalı ola bilər. Əsas şərt odur ki, bu materiallarda hadisələr öyrənilən dilin daşıyıcılarının yaşadığı ölkədə baş versin. Bundan əlavə, kommunikativ aktlarda iştirak edənlərin nitq və qeyri-nitq davranışları sosial kontekstdən, yəni situasiyadan asılı olaraq dəyişir. Bu baxımdan, dinləmə fəaliyyətindən əvvəl həmin situasiya təhlil edilməli və ya təsvir olunmalıdır. Əgər təqdim edilən mənbə audiovizual xarakterlidirsə, situasiyanın bir hissəsi vizual olaraq təqdim edilir. Əgər mənbə yalnız audio şəklindədirsə, müəllim dinləmə fəaliyyətindən əvvəl situasiyanı şərh etməlidir. Xüsusi diqqət tələbələrin danışq situasiyalarına uyğun olaraq danışan şəxslərin nitq və qeyri-nitq davranışlarının analizinə yönəldilməlidir. Müəllim onların rəsmi və qeyri-rəsmi ünsiyyətdə bir-birilərinə necə müraciət etdiklərinə, informasiya necə istəniləyinə, xahişlərin, salamlama və sağollaşma ifadələrinin, danışğa başlanğıc və sonluqların necə verildiyinə diqqət çəkməlidir. Bundan əlavə, müxtəlif sosial situasiyalara uyğun olan sabit ifadələrin – salamlama, təbrik, müraciət – öyrədilməsi də vacibdir. Bütövlükdə, istifadə olunan mətnlərin seçimi və dinləmə fəaliyyətinin növü kommunikativ situasiyadan, təqdim olunan materialın autentikliyindən, tələbələrin yaş psixologiyasına uyğunluqdan asılı olaraq müəyyənləşdirilməlidir.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, tədris prosesinin məqsədyönlü təşkili, aydın və məntiqi izahat, tələbələrin fəal təfəkkür fəaliyyətinə əsaslanan metodlar, dinamik təlim üsullarından istifadə və vəzifələrin konkretləşdirilməsi tələbələrin daxili motivasiyasını artırır, onların diqqətini dinləmə bacarıqlarının praktik tətbiqinə yönəldir. Tədrisin əsas məqsədi tələbələrdə yad dildə eşitmə və anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Bu bacarıqlar, öz növbəsində, onları şifahi ünsiyyət aktlarında iştirak etməyə hazırlayır. Lakin xarici dil daşıyıcıları ilə birbaşa ünsiyyət imkanlarının məhdud olduğu şəraitdə, bu məqsədə yalnız autentik materialların istifadəsi ilə nail olmaq mümkündür. Belə materiallar təbii danışiq şəraitində nitqin anlanmasını təmin edən əsas vasitələrdir.

Ədəbiyyat:

1. Воронина, Г. И. (1999). Организация работы с аутентичными текстами молодежной прессы в старших классов школ с углубленным изучением немецкого языка. *Иностранные языки в школе*, (2).
2. Елухина, Н. В. (1989). Обучение аудированию в русле коммуникативно-ориентированной методики. *Иностранные языки в школе*, (2).
3. Зайцева, Л. А. (1996). Требования к аудитивному материалу, содержащему неизученную лексику. *Иностранные языки в школе*, (3).
4. Колшанский, Г. Н. (1985). Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения. *Иностранные языки в школе*, (1).
5. Porter, D., & Roberts, J. (2012). Authentic listening activities. *English Language Teaching Journal*, 36(1).
6. Rivers, W. (2006). *Psychology, linguistics and language teaching: A forum anthology* (p. 201). Washington.

Aynur Miriyeva

Summary

THE ROLE OF MODERN TEACHING STRATEGIES IN THE LISTENING COMPREHENSION PROCESS

In the modern era, English has become a global means of communication, and the development of communicative competence is considered a primary goal in national education standards. Communicative competence includes speaking, listening, reading, and writing skills, as well as cultural knowledge. Developing listening skills requires special attention because it is closely linked to other language skills and is essential for real communication. Various methodological approaches and multimedia technologies are used to enhance listening comprehension. Assessment methods help accurately determine students' listening proficiency. The use of multimedia tools makes the teaching process more effective and engaging.

Айнур Мириева

Резюме

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ В ПРОЦЕССЕ АУДИРОВАНИЯ

В современную эпоху английский язык превратился в средство глобального общения, и формирование коммуникативной компетенции признано основной целью в государственных образовательных стандартах. Коммуникативная компе-

тенция включает в себя навыки говорения, аудирования, чтения и письма, а также страноведческие знания. Развитие навыков аудирования требует особого внимания, так как оно тесно связано с другими языковыми навыками и является важным для реального общения. Для формирования навыков восприятия на слух используются различные методические подходы и мультимедийные технологии. Методы оценки позволяют точно определить уровень аудирования у студентов. Применение мультимедийных средств делает учебный процесс более эффективным и интересным.

Rəyçi dos. V.Başırov